

Т. А. Бобровський, О. О. Євдокімова

СВИНЦЕВА ПЕЧАТКА ВІЗАНТІЙСЬКОГО ЧИНОВНИКА КІНЦЯ XI — ПОЧАТКУ XII ст. З РОЗКОПОК 2019 р. В САДИБИ СОФІЙСЬКОГО СОБОРУ У КИЄВІ

У статті проаналізовано текст легенди та історичні обставини появи візантійського моливоду кінця XI — початку XII ст., знайденого під час розкопок 2019 р. у садибі Софійського собору у м. Києві.

Ключові слова: візантійська сигілографія, моливодул, кийвська митрополія, XI—XII ст.

Під час археологічних розкопок 2019 р. на території садиби Національного заповідника «Софія Київська» за 20 м від західного фасаду Софійського собору XI ст. було знайдено свинцеву печатку з грекомовною легендою, яка не має прямих аналогів серед відомих пам'яток візантійської сигілографії¹.

Печатку було знайдено у ґрунтовому заповненні глибокого котловану давньоруської споруди на глибині 1,45 м від сучасної поверхні. Заповнення характеризувалося багатшаровістю та, очевидно, мало планувальне походження, про що свідчить наявність у ньому потужного шару цем'яноків розчину з фрагментами фрескового та мозаїчного тиньку першої половини XI ст., які без сумніву походять з розташованого поруч Софійського собору. При цьому, у заповненні шар цем'яноків розчину знаходився за півмет-

ра вище дна котловану, а декілька насичених деревним вугіллям гумусних прошарків розташовувалися як нижче, так і вище цього шару. Тож можна припустити, що засипання зазначеного котловану ґрунтом відбувалося після потужної пожежі, яка призвела до ремонтних робіт у соборі та відповідного перепланування його оточення.

Печатку знайдено у шарі насиченого деревним вугіллям темно-сірого гумусу, розташованому безпосередньо над вищезгаданим шаром цем'янки за 0,55 м нижче від рівня запуску котловану та за 0,8—1,2 м вище його нерівного дна. Крім печатки, з цього шару походили численні фрагменти гончарної кераміки, за сукупністю датовані у межах другої половини XI — першої половини XII ст.² При цьому, археологічний комплекс заповнення котловану є закритим, оскільки у ньому були викопані фундаментні рови мурованої споруди кінця XII — початку XIII ст., що дозволяє датувати заповнення котловану не пізніше другої половини XII ст.³

1. Для пошуку аналогій автори оглянули такі видання: Aleksejenko 2015; Birch 1998; Cheynet 2008; 2019; Cheynet, Morrisson, Seibt 1991; Feind 2012; 2013; Jordanov 2015; Laurent 1932; 1962; 1963; Nesbitt 2009; Nesbitt, Oikonomides 1991; Oikonomides 1972; 1986; Seibt-Wassiliou 2004; Sokolova 2007; Wassiliou-Seibt 2011; 2015; Zacos, Nesbitt 1984; Zacos, Vegler 1972), а також електронну онлайн-базу візантійських печаток Dumbarton Oaks (<https://www.doaks.org/resources/seals>), далі посилання на цей каталог (Dumbarton Oaks, no. seal).

2. Датування визначено на підставі співставлення форм профілів вінець кухонних посудин, виявлених у зазначеному шарі. Серед них майже деградовані манжетоподібні профілі вінець другої половини XI ст. та окремі екземпляри валикоподібних профілів, характерних для XII — першої половини XIII ст. (Гунь 2013, с. 45).

3. Датування згаданої мурованої будівлі зумовлене особливостями конструкції її фундаментів та залишків стін, а також сортаментом плінф з рельєфними знаками на торцях, характерними за своїми зображеннями для смоленського та чернігівського монументального будівництва межі XII—XIII ст. (Бобровський, Савицький, Стріхар 2020).

Візантійський моливдовул з розкопок 2019 р. у садибі Софійського собору:
1 — фотографія В. М. Савицького;
2 — промальовка Т. А. Бобровського

Свинцевий диск печатки має діаметр 2,6—2,8 см та товщину близько 2,5—3 мм (рисунок: 1). На його торцях фіксуються вихідні отвори тонкого наскрізного каналу, що дозволяє визначити цей виріб як підвісну свинцеву печатку — моливдовул.

На аверсі та реверсі печатки викарбовано легенду — багаторядковий грецький маюскульний напис, який здебільшого досить добре читається. На лицьовому боці, вірогідно, розташовувалося 4 рядки, а на звороті — 5¹. Верхні два рядки легенди аверсу деформовані, тому їх текст може бути реконструйований лише за аналогіями, підтвердженими слідами окремих літер. Щодо реверсу, то тут пошкодженими виявилися лише початкові літери верхніх рядків (рисунок: 2).

На обох боках печатки під рядками легенди виконано, ймовірно, ідентичні орнаментальні розетки у вигляді косих хрестів з точками між їх раменами (краща за збереженістю — на аверсі). Можливо, ще одна подібна розетка (або хрест) розташовувалася понад верхнім рядком легенди аверсу: тут достатньо місця для одного—двох нині втрачених знаків. По краях лицьовий та зворотний боки печатки мають фрагментарно збережені валикоподібні ободки, прикрашені зубчастим орнаментом.

Напис на аверсі:

(?)
(CΦPAGH)
(?)BEBEΩ
(?)OCBAΣI
ΛEIOY

※

Напис на реверсі:

(I)KIΣ
(?)IKOYTE
AINYN
BECTIA
PIOY

(※)

Враховуючи, що «σφραγίς» є поширеним початком численних сигілографічних легенд, напис на аверсі, де впевнено прочитується «...βεβεω...οσβασιλειου», може бути реконструйований наступним чином: «Σφραγίς βεβαίω (τους) λό(γους) Βασιλείου» («Печатка підтверджує слова Василія»). Ця частина легенди практично повністю (за виключенням імені власника) повторює віршовану легенду однієї з афінських печаток XI — XII ст.: «Σφραγίς βεβαίωι τους λό(γους) Ιω(άννου)» (Feind 2013, no. 1703; Laurent 1932, no. 383; Wassiliou-Seibt 2015, no. 2363), а написання «...βεβαίω τους λόγους...» знаходимо, зокрема, на печатці фракційського фемного судді Нікити XI ст. (Nesbitt, Oikonomides 1991, no. 2.23).

Наприкінці легенди на звороті київської печатки без сумніву прочитується

1. Визначення аверсу та реверсу цього моливдовула виконано авторами за контекстом, виходячи зі змісту легенди.

«...τελευνβεστιάριου», що найвірогідніше може бути реконструйовано як «...τέλει νυν βεστιάριου» (дослівно — «...виконує тепер вестіарія»). Зміст цієї ідіоми розкривається завдяки близькому формулюванню у легенді моливдовула XII—XIII ст. із зображенням пророка Даниїла: «Κριτῆς Δανιῆλ καὶ γραφῶν νυν προστάτης τελεί σεβαστοῦ Λιβερου πράξεις κρίνων» («Суддя Даниїл, що судив дії севаста Лібероса, тепер служить в якості охоронця його листів»; *Dumbarton Oaks*, no. BZS.1951.31.5.2). Тобто кінцівка легенди київської печатки, що може бути перекладена як «служить тепер в якості вестіарія», також має передбачати зазначення у тексті попередньої посади (служіння) власника печатки. І дійсно, на початку легенди реверсу цього моливдовула спостерігається набір літер «(ι)κιο(?)ικου», який, на нашу думку, достовірно може бути реконструйований як «(οι)κιο(τ)ικου» («ойкістик»). Таке написання назви цієї посади цілком узгоджується з варіативністю її відтворення у легендах низки візантійських печаток X—XI ст.: «ικ(ι)ο(τ)ικ[ο]ς» (*Dumbarton Oaks*, no. BZS.1958.106.1341), «οι[κ]ιοστ[η]κῶ» (*Dumbarton Oaks*, no. BZS.1958.106.2219), «οικιοστ[η]κῶ» (*Dumbarton Oaks*, no. BZS.1951.31.5.1317; BZS.1955.1.2125; BZS.1958.106.5072), «οικι(ο)τ[η]κου» (*Nesbitt 1975*, p. 343).

Таким чином, ми можемо досить впевнено реконструювати повну легенду щойно знайденої у Києві печатки наступним чином: «(Σ)φραγίς βεβεῶ (τοῦς) (Λ)ό(γ)ους Βασιλείου // (ο)ικιοστ[η]κῶ τέλε(ν) νυν βεστιάριου». Відповідно пропонуємо наступний переклад цього напису: «Печатка підтверджує слова Василія // ойкістика [у минулому, що] служить тепер [в якості] вестіарія».

Датування київської печатки не викликає особливих труднощів. Зокрема, палеографія її легенди характеризується такими особливостями: майже в усіх випадках написання літер «α», «β», «ι», «κ», «λ», «ν», «ρ», «τ», «υ» спостерігаються апікси на кінцівках гас; літери «ο» та «ε» завжди мають лунарне накреслення; нижня петля літери «β» завжди розімкнена; дифтонг «ου» представлено повним зображенням або у вигляді підковоподібної лігатури. Такі накреслення на візантійських печатках фіксуються лише з другої третини XI до середини XII ст. (*Oikonomides 1986*, p. 164; *Nesbitt 2008*, p. 154).

Цікавими орфографічними особливостями легенди київського моливдовула є зафіксовані заміни «ε» замість «α» у написанні дієслова «βεβαῶ» та «ι» замість «ε» у написанні дієслова «τέλε». Вони, ймовірно, пов'язані з лінгвістичними процесами — монофтонгізацією дифтонгів та ітацизмом, — що відбувалися у візантійській грецькій мові

у той самий час¹. Також звертає на себе увагу віршована форма тексту легенди київської печатки. В основу розміру цього вірша покладено дванадцять складів, розвиток яких здійснювався за схемою «xxxx-//xxxxx-U», де склад «x» може бути як під наголосом, так і без нього, тоді як склади «-» завжди під наголосом, а «U» — завжди без (*Feind 2012*, p. 85).

З урахуванням вищенаведених спостережень печатка ойкістика та вестіарія Василія, знайдена у 2019 р. у садибі київського Софійського собору, може бути впевнено датована у межах середини XI — першої половини XII ст., що цілком узгоджується з археологічним контекстом знахідки.

Звертаючись до ідентифікації власника київського моливдовула, зазначимо, що нам не вдалося знайти жодних згадок стосовно вестіарія або ойкістика на ім'я Василій. Утім, у XI ст. під цим іменем фігурує протовестіарій Василій Малесі — один з воєначальників закавказького походо візантійського імператора Романа IV Діогена, який разом з імператором потрапив до сельджуцького полону внаслідок поразки при Манцикерті у 1071 р. (*Мохов 2003*, с. 284). Звичайно, можна припустити, що Василій Малесі у середині — другій половині XI ст. здійснив кар'єру від вестіарія до керівника відповідного офісу, оскільки подібні персональні «*cursus honorum*» іноді простежуються на прикладах візантійської сигілографії (*Nesbitt 2008*, p. 154). Натомість, на нашу думку, простого співпадіння імені та приналежності до одного офісу імператорських служб для такого висновку недостатньо, тим більше, що ніяких підстав пов'язувати Василія Малесі з інституцією ойкістиків немає. Отожніємно власника київської печатки з Василієм Малесі також перешкоджає нетипова для візантійської сигілографії відсутність у її легенді прізвища власника, відомого з інших історичних джерел.

У цілому, незвичайним у реконструйованому нами тексті легенди є згадка про різні посади, які свого часу обіймав власник київської печатки, оскільки ойкістики та вестіарії у XI ст. належали до різних бюрократичних офісів візантійського імператорського двору, зокрема відомо, що у цей час ойкістики зна-

1. Зокрема, написання «βεβεῶ» замість «βεβαῶ» спостерігається у легенді печатки з колекції Густава Шлюмберже, перевиданій Робертом Файндом (*Schlumberger 1894*, p. 320, no. 102; *Feind 2012*, no. 210). Дослідники датували цю печатку IX ст., вірогідно, через її походження з сицилійського Тавроменія, захопленого арабами у 902 р. Але палеографія напису на печатці є характерною для XI—XII ст., що узгоджується з даними щодо відновлення зазначеного міста як християнського поселення у 1078 р. (*Норвич 2005*, с. 271).

ходилися у підпорядкуванні логофета генікона, тоді як вестіаріями керував окремий примікірій — протовестіарій (Сорочан 2011, с. 419, 431, 615). І хоча, як зазначалося вище, кар'єрні переміщення окремих посадовців, зафіксовані у легендах різних їх печаток, не були чимось винятковим, стосувалися вони лише титулованих чиновників високого рангу, як, скажімо, у випадку з якимось Пофосом, що спочатку виконував обов'язки «*megas chartoularios tou genikou*», а пізніше був «*epi tou vestiariou*» (Shea 2020, р. 37). Зрештою Джонатан Ши взагалі виключає можливість згадування у легенді однієї печатки посад, які у різні часи обіймав її власник, що надавало би моливдовулам вигляду своєрідних «резюме» (Shea 2020, р. 37—38)¹. Утім, як бачимо, у легенді щойно знайденої київської печатки було позначено різночасові посади її власника, наведені саме за формулою «раніше ойкістик, тепер вестіарій», і це зумовлює унікальність цього моливдовула.

Варто зазначити, що посади ойкістика та вестіарія добре відомі за різними візантійськими джерелами. Обидві були пов'язані зі службою при імператорському дворі та навіть стосувалися споріднених сфер діяльності з контролювання особистого майна візантійського імператора. Натомість існувала між їх функціями суттєва різниця: у цей час ойкістики, здійснюючи облік імператорських земель та нерухомості, спрямовували свої зусилля на утримання та поповнення особистої скарбниці правителя держави, а вестіарії опікувалися її збереженням та видатками з неї (Сорочан 2011, с. 419—420; Guiland 1971, р. 15; Nesbitt 1975, р. 343—344).

При цьому, виокремлений із загалу служб імператорського генікона офіс ойкістиків досяг свого найбільшого розвитку у середині XI ст., але до кінця століття, вірогідно, був скасований та припинив своє існування (остання згадка про нього датована 1088 р.; Nesbitt 1975, р. 343). Відомо також, що внаслідок адміністративної реформи Олексія I Комнина (1081—1118 рр.) деякі служби, які знаходилися у підпорядкуванні логофета генікона, отримали іншу відомчу приналежність, зокрема, управління імператорськими маєтностями та контролювання їх оподаткування надалі здійснювали чиновники з офісу «*ἐπί των οἰκετικῶν*» (Guiland 1971,

1. Джон Несбітт припускав, що у легенді однієї з візантійських печаток X—XI ст., можливо, було зафіксовано суміщення посад саме ойкістика та вестіарія (Nesbitt 1975, р. 341). Але запропонована ним реконструкція слова «[β]εο[τ(α)ριου]» за двома погано збереженими літерами «...εο...», виглядає досить сумнівно, тим більше, що інші дослідники вбачають у цьому місці написане «...σο...» як частину слова «Χρυσοοτρικλίου» (Dumbarton Oaks, no. BZS.1958.106.1341).

р. 17, 95—97). Не виключено, що скасування офісу ойкістиків сприяло катастрофічне скорочення території імперії внаслідок сельджуцьких завоювань 70—80-х рр. XI ст., коли візантійський імператор втратив більшу частину своїх малоазійських володінь та, відповідно, податкових надходжень до його особистої скарбниці (Shepard 2008, р. 609). Вочевидь це призвело до масштабного перерозподілу чиновників зі служби ойкістиків між іншими офісами імператорського двору, що, можливо, ілюструє інформація легенди щойно знайденої київської печатки. На нашу думку, згаданий у ній ойкістик Василій міг стати вестіарієм саме через скасування його попереднього місця служби. При цьому, згадування обох посад вірогідно вказує на те, що печатку було виготовлено у часи, близькі до зазначених змін у житті чиновника. Таким чином, датування моливдовула Василія, який служив ойкістиком, а після того вестіарієм, можна обґрунтовано зв'язати до кінця XI — початку XII ст.

Зрештою нам невідомо, які питання вирішував візантійський чиновник Василій у своєму листуванні з київською митрополією, резиденція якої розташовувалася при кафедральному Софійському соборі. За будь-яких обставин знахідка цієї унікальної печатки є важливим свідомством міцних зв'язків, що існували у XI—XII ст. між Києвом та Константинополем, двома столичними центрами визначних держав середньовічної доби — Київської Русі та Візантійської імперії.

ЛІТЕРАТУРА

- Бобровський, Т. А., Савицький, В. М., Стріхар, М. М. 2020. Археологічні дослідження у садибі Софійського собору. *Археологічні дослідження в Україні 2019 р.*, с. 73-76.
- Гуль, М. О. 2013. Керамічний комплекс середньовічного поселення Ходосівка — Рославське. *Археологія і давня історія України*, 11, с. 31-46.
- Мохов, А. С. 2003. Византийская армия в правление Романа IV Диогена (1068—1071 гг.). *Античная древность и средние века*, 34, с. 275-296.
- Норвич, Дж. 2005. *Нормандцы в Сицилии*. Москва: Центрполиграф.
- Сорочан, С. Б. 2011. *Византия. Парадигмы быта, сознания и культуры*. Харьков: Майдан.
- Aleksejenko, N. A. 2015. *Sfragistyka bizantynska. Molibdobule Chersonu*. Poznan: Instytut Historii UAM.
- Birch, W. Birch, G. 1898. *Catalogue of seals in the Department of Manuscripts in the British Museum*. London: British Museum.
- Cheyne, J. C. 2008. *La Société Byzantine. L'Apport des Sceaux*. 1—2. Paris.
- Cheyne, J. C. 2019. *Les sceaux byzantins de collection Yavuz Tatis*. Izmir.
- Cheyne, J. C. Morrisson, C. Seibt, W. 1991. *Les Sceaux Byzantins de la Collection Henri Seyrig*. Paris: Bibliothèque nationale.

- Feind, R. 2012. *Verse Auf Byzantinischen Bleisiegeln*. 1. Münzen; Sammeln.
- Feind, R. 2013. *Verse Auf Byzantinischen Bleisiegeln*. 2. Münzen; Sammeln.
- Guilland, R. 1971. Les Logothites: Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. *Revue des études byzantines*, 29, p. 5-115.
- Jordanov, I. 2015. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria, Volume 1—3, Sofia, 2003, 2006, 2009. Addenda et Corrigenda (2). *България в европейската култура, наука, образование, религия*, 1, p. 223-305.
- Laurent, V. 1932. *Les Bulles Métriques Dans La Sigillographie Byzantine*. Athens: Estia.
- Laurent, V. 1962. *Les Sceaux Byzantins Du Médaillier Vatican*. Vatican: Biblioteca apostolica vaticana.
- Laurent, V. 1963. *Le Corpus Des Sceaux de L'empire Byzantin*. 5. Paris: Centre national de la recherche scientifique.
- Nesbitt, J. W. 1975. The Office of the Oikistikos: Five Seals in the DO Collection. *Dumbarton Oaks Papers*, 29, p. 341-344.
- Nesbitt, J. 2008. Sigillography. In: Cormack, R., Haldon, J. F., Jeffreys, E. (eds.). *The Oxford handbook of Byzantine studies*. New York: Oxford University, p. 150-156.
- Nesbitt, J. W. 2009. *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*. 6. Washington: Dumbarton Oaks.
- Nesbitt, J. Oikonomides, N. 1991. *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*. 3. Washington: Dumbarton Oaks.
- Oikonomides, N. 1972. *Les Listes de Préséance Byzantines des IXe — et Xe Siècles*. Paris: Centre national de la recherche scientifique.
- Oikonomides, N. 1986. *A collection of Dated Byzantine Lead Seals*. Washington: Dumbarton Oaks.
- Schlumberger, G. 1894. Sceaux byzantins inédits (3e série). *Revue des Études Grecques*, 27—28, p. 319-336.
- Seibt, W. Wassiliou A. K. 2004. *Die Byzantinischen Bleisiegel in Österreich*. 2. Vienna: ÖAW.
- Shea, J. 2020. *Politics and Government in Byzantium: The Rise and Fall of the Bureaucrats*. Bloomsbury: I. B. Tauris.
- Shepard, J. (ed.). 2008. *The Cambridge history of the Byzantine Empire*. Cambridge: Cambridge University.
- Sokolova, I. 2007. *Byzantine Imperial Seals: The Catalogue of the Collection*. Sankt-Petersburg: The State Hermitage Publishers.
- Wassiliou-Seibt, A. K. 2011. *Corpus Der Byzantinischen Siegel Mit Metrischen Legenden*. 1. Vienna: ÖAW.
- Wassiliou-Seibt, A. K. 2015. *Corpus Der Byzantinischen Siegel Mit Metrischen Legenden*. 2. Vienna: ÖAW.
- Zacos, G. Veglery, A. 1972. *Byzantine Lead Seals*. 1. Basel: J. J. Augustin.
- Zacos, G. Nesbitt, J.W. 1984. *Byzantine Lead Seals*. 2. Bern: Benteli.
- Hun, M. O. 2013. Keramichniy kompleks serednovichnoho poselennia Khodosivka — Roslavske. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 11, s. 31-46.
- Mokhov, A. S. 2003. Vizantiiskaia armiiia v pravlenie Romana IV Diogena (1068—1071 gg.). *Antichnaia drevnost i srednie veka*, 34, s. 275-296.
- Norvich, Dzh. 2005. *Normandtsy v Sitsilii*. Moskva: Tsentrpoligraf.
- Sorochan, S. B. 2011. *Vizantiia. Paradigmy byta, soznaniia i kultury*. Kharkov: Maidan.
- Aleksejenko, N. A. 2015. *Sfragistyka bizantynska. Molibdobule Chersonu*. Poznan: Instytut Historii UAM.
- Birch, W., Birch, G. 1898. *Catalogue of seals in the Department of Manuscripts in the British Museum*. London: British Museum.
- Cheyne, J. C. 2008. *La Société Byzantine. L'Apport des Sceaux*. 1—2. Paris.
- Cheyne, J. C. 2019. *Les sceaux byzantins de collection Yavuz Tatis*. Izmir.
- Cheyne, J. C. Morrisson, C., Seibt, W. 1991. *Les Sceaux Byzantins de la Collection Henri Seyrig*. Paris: Bibliothèque nationale.
- Feind, R. 2012. *Verse Auf Byzantinischen Bleisiegeln*. 1. Münzen; Sammeln.
- Feind, R. 2013. *Verse Auf Byzantinischen Bleisiegeln*. 2. Münzen; Sammeln.
- Guilland, R. 1971. Les Logothites: Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. *Revue des études byzantines*, 29, p. 5-115.
- Jordanov, I. 2015. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria, Volume 1—3, Sofia, 2003, 2006, 2009. Addenda et Corrigenda (2). *Blgariia v evropeiskata kultura, nauka, obrazovanie, religiia*, 1, p. 223-305.
- Laurent, V. 1932. *Les Bulles Métriques Dans La Sigillographie Byzantine*. Athens: Estia.
- Laurent, V. 1962. *Les Sceaux Byzantins Du Médaillier Vatican*. Vatican: Biblioteca apostolica vaticana.
- Laurent, V. 1963. *Le Corpus Des Sceaux de L'empire Byzantin*. 5. Paris: Centre national de la recherche scientifique.
- Nesbitt, J. W. 1975. The Office of the Oikistikos: Five Seals in the DO Collection. *Dumbarton Oaks Papers*, 29, p. 341-344.
- Nesbitt, J. 2008. Sigillography. In: Cormack, R., Haldon, J. F., Jeffreys, E. (eds.). *The Oxford handbook of Byzantine studies*. University, p. 150-156.
- Nesbitt, J. W. 2009. *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*. 6. Washington: Dumbarton Oaks.
- Nesbitt, J. Oikonomides, N. 1991. *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*. 3. Washington: Dumbarton Oaks.
- Oikonomides, N. 1972. *Les Listes de Préséance Byzantines des IXe — et Xe Siècles*. Paris: Centre national de la recherche scientifique.
- Oikonomides, N. 1986. *A collection of Dated Byzantine Lead Seals*. Washington: Dumbarton Oaks.
- Schlumberger, G. 1894. Sceaux byzantins inédits (3e série). *Revue des Études Grecques*, 27—28, p. 319-336.
- Seibt, W. Wassiliou A. K. 2004. *Die Byzantinischen Bleisiegel in Österreich*. 2. Vienna: ÖAW.
- Shea, J. 2020. *Politics and Government in Byzantium: The Rise and Fall of the Bureaucrats*. Bloomsbury: I. B. Tauris.
- Shepard, J. (ed.). 2008. *The Cambridge history of the Byzantine Empire*. Cambridge: Cambridge University.
- Sokolova, I. 2007. *Byzantine Imperial Seals: The Catalogue of the Collection*. Sankt-Petersburg: The State Hermitage Publishers.
- Wassiliou-Seibt, A. K. 2011. *Corpus Der Byzantinischen Siegel Mit Metrischen Legenden*. 1. Vienna: ÖAW.
- Wassiliou-Seibt, A. K. 2015. *Corpus Der Byzantinischen Siegel Mit Metrischen Legenden*. 2. Vienna: ÖAW.
- Zacos, G. Veglery, A. 1972. *Byzantine Lead Seals*. 1. Basel: J. J. Augustin.
- Zacos, G. Nesbitt, J. W. 1984. *Byzantine Lead Seals*. 2. Bern: Benteli.

REFERENCES

Bobrovskiy, T. A., Savytskyi, V. M., Strikhar, M. M. 2020. Arkheolohichni doslidzhennia u sadybi Sofiiskoho soboru. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2019 r.*, s. 73-76.

T. A. Bobrovskyy, A. A. Evdokimova

**THE LEAD SEAL OF A BYZANTINE
OFFICIAL OF THE LATE 11th —
EARLY 12th CENTURIES FROM THE
EXCAVATIONS 2019 IN THE YARD OF
THE St. SOPHIA CATHEDRAL IN KYIV**

The unique Byzantine molivdovul found during archaeological excavations in 2019 at the yard of the St. Sophia Cathedral in Kyiv is analyzed in the paper.

The molivdovul is 2.6—2.8 cm in diameter and 2.5—3 mm thick (fig. 1, 2). A poetic legend in Greek is preserved on the both sides: «(Σφραγίς) βεβεῶ (τους) (λ)ό(γους) Βασιλείου // (ο)ικιστικου τέλ(ε)τι νῦν βεστιάριου» («The seal confirms the words of Vasily the oikistikos (in the past), who now serves as a vestiarios»). Two positions belonging to the different bureaucratic offices of the Byzantine Empire, mentioned in one legend, determine the uniqueness of this molivdovul.

The archaeological dating of the find is the second half of the 11th — first half of the 12th centuries which is consistent with the paleography of the legends text. The spelling features of the inscription are characterized by substitutions «ε» instead of «αυ» in the verb «βεβαῶ» and «Ϝ» instead of «εϜ» in the verb «τέλεϜ», which is associated with a chronologically similar linguistic processes — the monophthongization of the diphthongs and the manifestation of the itacism in Greek.

Basing on the historical sources the authors conclude that the molivdovul could belong to the Byzantine official who changed his position at the imperial court during late 11th — early 12th centuries as a result of the administrative reform carried out by the Byzantine emperor Alexei I Comnenus between 1081 and 1118. The finding of this seal in the yard of St. Sophia Cathedral in Kyiv apparently testifies to the close ties existed during this period between the Kyiv's Metropolis and the Constantinople's Imperial court.

Keywords: Byzantine sigillography, molivdovul, Kyiv Metropolis, 11th—12th centuries.

Одержано 11.12.2020

БОБРОВСЬКИЙ Тимур Анатолійович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Національний заповідник «Софія Київська», Київ, Україна.

BOBROVSKYY Tymur, Ph. D., Senior Researcher, National Reserv «Sofia Kyivska», Kyiv, Ukraine. ORCID: 0000-0002-3221-4279, e-mail: bobrovskij@ukr.net.

ЄВДОКІМОВА Олександра Олексіївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут мовознавства РАН, Москва, Російська Федерація.

EVDOKIMOVA Alexandra, Ph. D., Senior Researcher, Institute of Linguistics, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia.

ORCID: 0000-0002-6557-2064, e-mail: arochka@gmail.com.